

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра цивільного права і процесу

КУРСОВА РОБОТА

З дисципліни «Корпоративне право»

на тему:

Поняття, форми та види зловживання корпоративними правами

Студентки 5 курсу, групи ПРм-12

Галузі знань 08 «Право»

Спеціальності 081 «Право»

Калаур Л.І.

Керівник : Паращук Л. Г.

Національна шкала _____

Кількість балів _____ Оцінка ECTS _____

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1 ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ЗЛОВЖИВАННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ	6
1.1 Становлення поняття «зловживання правом» у цивільному праві.....	6
1.2 Розвиток поняття «корпоративні права» у цивільному праві.....	10
Висновок до розділу 1.....	15
Розділ 2 ФОРМИ ЗЛОВЖИВАННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ ...	17
2.1 Зловживання з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства.....	17
2.2 Зловживання корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу.....	20
2.3 Зловживання корпоративними правами з наміром незаконного поглинання та захоплення.....	24
Висновок до розділу 2.....	27
Розділ 3 ВИДИ ЗЛОВЖИВАННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ.....	29
3.1 Зловживання пов'язане із участю в управлінні господарським товариством.....	29
3.2 Зловживання пов'язане із контролем за діяльністю господарського товариства.....	31
3.3. зловживання пов'язане із участю у розподілі прибутку господарського товариства.....	34
Висновок до розділу 3.....	37
ВИСНОВКИ.....	38
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	43

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний стан вітчизняного корпоративного сектору характеризується зростанням кількості корпоративних конфліктів, в яких активну участь беруть особи, що зловживають своїми корпоративними правами. Шляхом зловживання корпоративними правами недобросовісні учасники (акціонери) господарських товариств намагаються реалізувати наміри, пов'язані із завданням шкоди правам та інтересам господарського товариства, корпоративним шантажем, незаконним поглинанням та захопленням, отриманням конкурентних переваг тощо. В умовах глобалізації фінансових ринків та лібералізації руху капіталів успішна діяльність господарських товариств постає рушійною силою розвитку ринкової економіки та засобом посилення конкурентоспроможності держави на міжнародних ринках. Зловживання корпоративними правами негативно впливає на діяльність господарських товариств та, як наслідок, на економічний розвиток держави.

Чинне цивільне законодавство України не містить поняття «зловживання корпоративними правами», тому при його визначенні застосовують загальну норму про неприпустимість зловживання цивільними правами, закріплену в ч. 3 ст. 13 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. Застосування у практичній діяльності положень законодавства про зловживання корпоративними правами ускладнюється й тим, що поняття «зловживання цивільними правами» взагалі не визначено законодавцем, а з приводу змістовної характеристики корпоративних прав існують тривалі дискусії в юридичній літературі. Як наслідок, у процесі правозастосовчої діяльності щодо захисту від зловживання корпоративними правами виникають проблемні питання кваліфікації поведінки як зловживання корпоративними правами, визначення правових наслідків зловживання корпоративними правами і, відповідно, застосування правових санкцій до осіб, що вчинили зловживання корпоративними правами.

Проблема зловживання корпоративними правами є малодослідженою й у доктрині цивільного права України, взагалі відсутні монографічні дослідження

з цієї проблематики. В українській правовій доктрині більш ретельному науковому аналізу були піддані корпоративні права, зокрема, вони стали предметом дослідження І. В. Спасибо-Фатєєвої «Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин» (2000 р.), В. М. Кравчука «Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах» (2010 р.), О. В. Регурецької «Охорона прав акціонерів у цивільному праві» (2005 р.), С. С. Кравченка «Юридична природа прав учасників господарських товариств» (2007 р.), І. Б. Саракун «Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект)» (2007 р.) та інших правників. Окремі проблемні питання здійснення суб'єктивних цивільних прав були предметом наукових досліджень М. О. Стефанчука «Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав» (2006 р.), Д. В. Горбася «Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі» (2009 р.). Проте, не зважаючи на наявність певних теоретичних наробок у сфері зловживання корпоративними правами, на сьогодні залишаються невирішеними питання щодо поняття та правової природи, форм, видів та правових наслідків зловживання корпоративними правами тощо. Саме зазначеними вище чинниками й обумовлена актуальність дослідження цивільно-правових аспектів зловживання корпоративними правами.

Теоретичною основою дослідження стали наукові висновки та положення, сформульовані такими вченими-правниками, як М. М. Агарков, М. Й. Бару, В. А. Белов, С. М. Братусь, В. А. Васильєва, О. М. Вінник, О. В. Волков, Д. В. Горбась, В. П. Грибанов, О. С. Губар, Ю. М. Жорнокуй, О. Р. Кібенко, В. М. Коссак, О. О. Кот, С. С. Кравченко, В. М. Кравчук, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, М. С. Малєїн, Д. І. Мейєр, Є. О. Мічурін, І. Б. Новицький, Й. О. Покровський, Т. Т. Полянський, С. Д. Радченко, О. В. Регурецька, О. Я. Рогач, І. Б. Саракун, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. О. Стефанчук, М. О. Стефанчук, І. Т. Тарасов, І. А. Тімаєва, Д. А. Токареєв, М. М. Хміль, О. В. Чернокальцева, Р. Б. Шишка, Х.-Й. Шрамм, В. С. Щербина, Т. С. Яценко та іншими.

Мета дослідження. Мета дослідження полягає у розробці концептуальних положень цивільно-правового регулювання відносин, що виникають внаслідок зловживання корпоративними правами, та підготовці пропозицій з удосконалення чинного цивільного законодавства України щодо неприпустимості зловживання корпоративними правами і рекомендацій для правозастосовчої практики, спрямованих на захист прав та інтересів суб'єктів корпоративних відносин від зловживання корпоративними правами.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у процесі здійснення учасниками корпоративних відносин належних їм корпоративних прав із завідомо недобросовісними намірами.

Предметом дослідження є цивільні правовідносини, які виникають при зловживанні корпоративними правами, доктрина цивільного права, нормативно-правові акти України та практика їх застосування, зарубіжне законодавство щодо неприпустимості зловживання корпоративними правами.

1. ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ЗЛОВЖИВАННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ

1.1 Становлення поняття «зловживання правом» у цивільному праві.

Історія поняття «зловживання правом» сягає своїм корінням часів Стародавнього Риму. У римському праві діяв принцип «*qui jure suo utitur, neminem laedit*», тобто той, хто користується своїм правом, нікому не завдає шкоди [81, с. 26]. Цей принцип свідчить про розуміння можливості безмежного здійснення права та відповідає сутності рабовласницького устрою. Вже в більш пізньому римському праві починає звертатися увага на поведінку особи, яка здійснює своє право не для задоволення власних потреб, а з виключним наміром завдати шкоду іншій особі. Під впливом римського права в XVIII – XX століттях у Західній Європі був сформульований принцип неприпустимості здійснення прав з єдиною метою утиску чужих інтересів, який надалі знайшов своє відображення в цивільному законодавстві зарубіжних країн. Першим законодавчим актом, в якому було встановлено заборону шикани, як однієї із форм зловживання правом, було Пруське земське укладення 1794 р. У параграфах 36 – 37 титулу 6 Пруського земського укладення було передбачено, що той, хто користується своїм правом у властивих йому межах, той не зобов'язаний відшкодувати шкоду, завдану при цьому третім особам. Він повинен тільки відшкодувати цю шкоду, якщо із обставин справи виявиться, що із багатьох способів правоздійснення, він умисно, з наміром завдав шкоди ближньому, обрав спосіб, шкідливий для останнього [6, с. 17].

Подальшого розвитку поняття «зловживання правом» набуло в основному законодавчому акті Німеччини – Німецькому цивільному укладенні 1896 р., котре до теперішнього часу залишається чинним нормативно-правовим актом. У параграфі 226 Німецького цивільного укладення, що має назву «Заборона шикани», встановлено, що не допускається здійснення права тільки з метою завдання шкоди іншій особі. Санкція за шикану міститься у параграфі 826 Німецького цивільного укладення, відповідно до якого той, хто діями, що

грішать проти добрих нравів, умисно завдає шкоду іншій особі, повинен відшкодувати останній завдану шкоду. Параграф 226 Німецького цивільного укладення закріплює виключно шикану, однак, за твердженням О. Я. Рогача, тлумачення цього параграфу в правовій доктрині було ширшим. Так набула поширення точка зору про те, що дія може бути визнана зловживанням правом і за наявності іншої ніж заподіяння шкоди мети. Безперечним внеском німецького законодавця у розвиток поняття «зловживання правом» є законодавче закріплення поняття «шикана» та визнання здійснення права як ознаки зловживання правом.

Розглядаючи становлення поняття «зловживання правом» в цивільному праві Російської імперії, слід зазначити, що, за твердженням М. О. Стефанчука, і наука, і судова практика Росії дореволюційного періоду, визнаючи принцип безмежності здійснення прав, відкидали можливість встановлення відповідальності за дії, вчинені в межах права, навіть якщо їх єдиною метою було заподіяння шкоди інтересам інших осіб [25, с. 108]. Проте О. С. Губар наголошує, що історично потреба в дослідженні конструкції зловживання правом у вітчизняній юридичній науці виникла ще в кінці XIX – на початку XX століть, яка була обумовлена необхідністю вирішення колізійних питань, що виникали в правозастосовній практиці при розгляді справ про відшкодування майнової шкоди, заподіяної під час здійснення уповноваженими суб'єктами своїх цивільних прав [9, с. 60]. На початку XX століття була здійснена спроба ввести поняття «зловживання правом» до проекту Цивільного уложення Російської Імперії, навіть в останню редакцію проекту Цивільного уложення Російської Імперії була включена норма, що забороняла шикану: той, хто діє в межах наданого йому за законом права, не відповідає за завдану шкоду, хіба б здійснення такого права мало на меті тільки завдання шкоди іншому, однак проект Цивільного уложення Російської Імперії не був прийнятий через революції та корінні зміни у державній сфері.

За радянських часів питання здійснення суб'єктивного цивільного права набуло політичного забарвлення. Відповідно до ст. 1 ЦК УСРР від 16.12.1922 р.

цивільні права захищаються законом, за винятком тих випадків, коли вони здійснюються в суперечності з їх соціально-господарським призначенням. Подальший розвиток поняття «зловживання правом» отримало в Основах цивільного законодавства Союзу Радянських Соціалістичних Республік і союзних республік від 08.12.1961 р.(далі – Основи) і в ЦК УРСР від 18.07.1963 р.. Так, ст. 5 Основ передбачала, що цивільні права охороняються законом, за винятком випадків, коли вони здійснюються в суперечності із призначенням цих прав у соціалістичному суспільстві в період будівництва комунізму. При здійсненні прав і виконанні обов'язків громадяни і організації повинні додержуватись законів, поважати правила соціалістичного співжиття і моральні принципи суспільства, що будує комунізм. Аналогічна норма була закріплена в ст. 5 ЦК УРСР. Отже, за радянських часів зловживання правом розглядалось не як проблема меж здійснення прав між особами, а як проблема меж здійснення прав між особою та державою в цілому. З цього приводу О. В. Волков категорично зазначає, що зазначені норми використовувалися як жорстокий інструмент класової боротьби, що не має ніякого відношення до проблеми зловживання цивільними правами [55, с. 22].

У законодавстві України у найбільш концептуальному вигляді заборона зловживання правом отримала своє закріплення у ст. 23 Конституції України від 28.06.1996 р., відповідно до якої кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості. За часи незалежності України поняття «зловживання правом» вперше отримало законодавче закріплення в ст. 13 ЦК України, що має назву: «Межі здійснення цивільних прав». Відповідно до ч. 3 ст. 13 ЦК України не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Частиною 6 ст. 13 ЦК України передбачено, що у разі недодержання особою при здійсненні своїх прав вимог, які встановлені ч. 2 – 5 цієї статті, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами, а також застосувати

інші наслідки, встановлені законом. Крім того, згідно ч. 3 ст. 16 ЦК України суд може відмовити у захисті цивільного права та інтересу особи в разі порушення нею положень ч. 2 – 5 ст. 13 ЦК України. Звертає на себе увагу той факт, що в ч. 3 ст. 13 ЦК України не міститься визначення поняття «зловживання правом» та критерії розмежування форм зловживання правом, хоча чітко наголошується на існуванні зловживання правом в різних формах.

Підсумовуючи вищезазначене, необхідно відмітити, що становлення поняття «зловживання правом» у цивільному праві розпочалось ще у період римського права, що відображено у принципі «*malitiis non est indulgendum*» (лат. – зловживання непростачно). Подальшого розвитку поняття «зловживання правом» набуло в законодавчих актах та судовій практиці Західної Європи (XVIII – XX ст.). У радянський період та перші роки незалежності України (1917 – 2003 роки) поняття «зловживання правом» мало політичне забарвлення та розумілось як здійснення цивільних прав у суперечності з їх призначенням у суспільстві. Нового розвитку поняття «зловживання правом» набуло у зв'язку із закріпленням в ч. 3 ст. 13 ЦК України принципу неприпустимості зловживання правом, відповідно до якого не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Під зловживанням правом пропонується розуміти самостійний вид правової поведінки, який полягає у здійсненні суб'єктивних цивільних прав виключно з наміром завдати шкоди іншій особі (шикана), а також здійсненні суб'єктивних цивільних прав як з наміром завдати шкоди іншій особі, так і з іншими завідомо недобросовісними намірами (зловживання правом в інших формах). Сучасною тенденцією цивілістичної думки є визнання поняття «зловживання правом» та усвідомлення необхідності його подальшої наукової розробки та більш детального законодавчого врегулювання. Це дозволить правильно кваліфікувати діяння особи в якості зловживання своїми суб'єктивними цивільними правами та застосовувати справедливі правові наслідки зловживання правом.

1.2 Розвиток поняття «корпоративні права» у цивільному праві.

Визначення сутності, форм та видів зловживання корпоративними правами потребує попереднього розгляду питань, пов'язаних із розвитком поняття «корпоративні права» у цивільному праві. Корпоративні права традиційно розглядають в об'єктивному та суб'єктивному значеннях. В об'єктивному значенні корпоративне право – це система юридичних норм, що регулює певну групу суспільних відносин [10, с. 13]. Найбільш влучним видається визначення, запропоноване В.І. Цікало, відповідно до якого в об'єктивному розумінні корпоративне право може бути визначено як система правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у зв'язку із набуттям, здійсненням, захистом та припиненням корпоративних прав в суб'єктивному розумінні [31, с. 102].

Оскільки при зловживанні корпоративними правами засобом зловживання завжди виступає суб'єктивне корпоративне право, то саме воно в суб'єктивному розумінні потребує подальшого дослідження. Причому, корпоративне право слід розглядати саме як засіб зловживання, а не як об'єкт зловживання правом. Необхідним постає семантичний аналіз поняття «засіб». У сучасному тлумачному словнику української мови іменник «засіб» визначається як 1) спеціальна дія, що дає можливість зробити щось, досягти чого-небудь; спосіб; 2) те, що служить знаряддям в якійсь діяльності, справі. Тлумачний словник російської мови іменник «засіб» визначає наступним чином: 1) прийом, спосіб дії для досягнення чого-небудь; 2) знаряддя (предмет, сукупність пристосувань) для здійснення якоїсь діяльності. У розумінні О. В. Волкова, засіб зловживання правом – це те чи інше цивільне право (обов'язок), на яке формально спирається суб'єкт зловживання, а в техніко-юридичному плані – та чи інша норма, або частина норми, або сукупність норм в цивільному праві, застосовуючи яку суб'єкт здійснює недобросовісні дії. Отже, засобом зловживання корпоративними правами є суб'єктивне корпоративне право, здійснюючи яке завідомо недобросовісно, учасник (акціонер) господарського

товариства завдає шкоди або створює реальну загрозу завдання шкоди правам та інтересам господарського товариства.

Аналіз законодавства України дає підстави для висновку про те, що підхід законодавця до розуміння сутності поняття «корпоративні права» зазнавав поступових змін. Перший етап розвитку та становлення поняття «корпоративні права» пов'язаний із розумінням корпоративних прав як права власності на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай), включаючи певні правомочності. Правову категорію «корпоративні права» в Україні було вперше введено до ст. 6 Декрету КМУ від 31.12.1992 р. № 24-92 «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» [20], відповідно до якої керівникам, заступникам керівників державних підприємств, установ і організацій, їх структурних підрозділів, а також посадовим особам державних органів, органів місцевого і регіонального самоврядування заборонялося безпосередньо займатися підприємницькою діяльністю. Це не виключало їхнього права отримувати дивіденди від акцій, а також доходи від інших корпоративних прав. Проте самого визначення корпоративних прав Декрет КМУ від 31.12.1992 р. № 24-92 «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» не містив.

Для з'ясування сутності зловживання корпоративними правами важливо визначитися із суб'єктами цих прав. Носіями суб'єктивних корпоративних прав в юридичній літературі визнаються учасники господарських товариств. Найбільш ґрунтовне дослідження понять «учасник» господарського товариства здійснено І. Б. Саракун. Учасників господарського товариства І. Б. Саракун визначає як осіб (фізичних чи юридичних, інших суб'єктів цивільного права), яким належать корпоративні права по відношенню до товариства, включаючи право на частку в його статутному фонді, що підтверджується відповідними документами. Дійсно, з визначень корпоративних прав, що містяться в ГК України, Податковому кодексі України, ЗУ «Про акціонерні товариства»,

можна зробити висновок, що безспірно суб'єктами корпоративних прав є учасники господарських товариств.

Саме господарське товариство не є носієм суб'єктивних корпоративних прав, які виникають щодо нього. Статтею 66 ЗУ «Про акціонерні товариства» передбачено право АТ за рішенням загальних зборів викупити в акціонерів акції за згодою власників цих акцій. Однак, навіть у разі викупу АТ розміщених ним акцій, будучи власником акцій, АТ не отримує корпоративні права, оскільки відповідно до ч. 3 ст. 66 ЗУ «Про акціонерні товариства» викуплені АТ акції не враховуються у разі розподілу прибутку, голосування та визначення кворуму загальних зборів. Товариство повинно протягом року з моменту викупу продати викуплені товариством акції або анулювати їх відповідно до рішення загальних зборів, яким було передбачено викуп товариством власних акцій.

Органи управління господарського товариства та їх посадові особи також не є носіями корпоративних прав, оскільки органи управління та їх посадові особи наділені не суб'єктивними корпоративними правами, а компетенцією (повноваженнями), передбаченими законом чи статутними документами, щодо здійснення управління поточною діяльністю товариства. Винятком є випадки, коли посадові особи органів управління господарського товариства є одночасно учасниками (засновниками) такого господарського товариства. Тому зловживання повноваженнями з боку посадових осіб органів управління господарського товариства не можна вважати зловживанням корпоративними правами.

Корпоративні права пропонується розглядати як збірне поняття, що включає в себе сукупність суб'єктивних корпоративних прав учасника (акціонера) господарського товариства, а саме: право на участь в управлінні товариством, право на отримання інформації, право на участь у розподілі прибутку товариства та одержання його частки (дивідендів), право на одержання частини майна товариства у випадку його ліквідації та інші права, встановлені установчими та локальними документами товариства та законом.

Корпоративні права є елементом корпоративних правовідносин, оскільки входять до їх змісту. Згідно з ч. 3 ст. 167 ГК України під корпоративними відносинами маються на увазі відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав. І. В. Спасибо-Фатєєва справедливо зауважує, що оскільки з визначення таких відносин, що міститься в ч. 3 ст. 167 ГК України, не слідує ані їх правова природа, ані порядок здійснення суб'єктами своїх корпоративних прав, з приводу цих аспектів не вщухають спори і висловлюються майже протилежні позиції [18, с. 70]. Для України в умовах дуалізму приватного права, обумовленого існуванням ЦК України та ГК України, актуальною залишається дискусія навколо *цивільно-правової або господарсько-правової природи* корпоративних прав та корпоративних правовідносин. Зазначене питання не є суто теоретичним, а має й істотне практичне значення. Так, І. В. Спасибо-Фатєєва у своїх дослідженнях посилається на позицію Вищого господарського суду України (далі – ВГСУ), який у справі про визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерів вказав на неправильне застосування судами першої інстанції та апеляційної інстанції до взаємовідносин сторін норм інституту позовної давності, оскільки їх дія поширюється на регулювання цивільних відносин, до яких не входять відносини, що виникли між сторонами у справі (Постанова ВГСУ від 08.06.2004 р. по справі № 19/373В). Тим самим, на думку І. В. Спасибо-Фатєєвої, ВГСУ не розцінює відносини щодо участі в органі управління (АТ), тобто корпоративні відносини, як цивільно-правові. Слід зазначити, що питання визначення корпоративних відносин складовою частиною предмета цивільно-правового регулювання є важливим для проблеми зловживання корпоративними правами, оскільки саме нормами ЦК України закріплені положення про межі здійснення цивільних прав, неприпустимість зловживання цивільними правами.

Дослідження становлення поняття «зловживання правом» та «корпоративні права» у цивільному праві дає підстави для подальшого розгляду поняття та правової природи зловживання ними. Чинне законодавство

України не містить легального визначення поняття «зловживання корпоративними правами».

Необхідно зазначити, що поняття «зловживання корпоративними правами» базується на загальному принципі неприпустимості зловживання цивільними правами, закріпленому в ч. 3 ст. 13 ЦК України, відповідно до якого не допускаються дії осіб, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Визначення поняття та правової природи зловживання корпоративними правами слід розпочати з аналізу та оцінки існуючих поглядів вчених на проблему зловживання корпоративними правами.

Особливістю зловживання корпоративними правами С. Д. Радченко визнає те, що воно може полягати у здійсненні цих прав не тільки всупереч інтересу акціонера (учасника ТОВ), що ним володіє, але також всупереч загальному корпоративному інтересу. Причиною цього є та обставина, що товариство, яке є для акціонера (учасника) засобом досягнення мети отримання прибутку, є самостійним суб'єктом права, що виражає зовні загальну волю, спрямовану на реалізацію загального інтересу своїх учасників.

Зловживання корпоративними правами слід розглядати як юридичний факт, в результаті якого виникають охоронні правовідносини між учасником (акціонером) господарського товариства, який зловживає корпоративними правами, та господарським товариством, правам та інтересам якого завдається шкода або створюється загроза завдання шкоди.

Зловживання корпоративними правами полягає у здійсненні учасником (акціонером) господарського товариства будь-якого корпоративного права у формі дії або бездіяльності виключно з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства або як з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства, так і з іншими завідомо недобросовісними намірами, в результаті чого завдається шкода або створюється реальна загроза завдання шкоди правам та інтересам господарського товариства.

Висновки до розділу 1

Становлення поняття «зловживання правом» у цивільному праві обумовлено еволюцією поглядів на здійснення права від принципу безмежності здійснення права до принципу неприпустимості здійснення права з метою завдання шкоди іншим особам. Можна умовно визначити чотири етапи у становленні поняття «зловживання правом» у цивільному праві. I етап – зародження ідеї зловживання правом у період римського права (VIII ст. до н. е. – VIII ст. н. е.), який відображений у принципі «*malitiis non est indulgendum*» (лат. – зловживання непростачно). II етап – легальна заборона зловживання правом в законодавчих актах Західної Європи (XVIII – XX ст.), що знайшов відображення у положенні: не допускається здійснення права тільки з метою завдання шкоди іншій особі (§ 226 Німецького цивільного укладення, ст. 2 Швейцарського цивільного укладення). III етап – політичне забарвлення поняття «зловживання правом» в радянський період та перші роки незалежності України (1917 – 2003 роки), що полягає в розумінні зловживання правом як здійснення цивільних прав в суперечності з їх призначенням у суспільстві (ст. 1 ЦК УСРР від 16.12.1922 р. та ст. 5 ЦК УРСР від 18.07.1963 р.). IV етап – законодавче закріплення неприпустимості зловживання правом в Цивільному кодексі України (2004 р. – сьогодні), що відображено в положенні: не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах (ч. 3 ст. 13 ЦК України).

Розвиток поняття «корпоративні права» у цивільному праві України обумовлений еволюцією правового регулювання корпоративних прав та їх розуміння від права власності на статутний фонд (капітал) юридичної особи або його частку (пай), включаючи певні правомочності, до прав особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають певні правомочності.

6. Корпоративні права пропонується розглядати як збірне поняття, що включає в себе сукупність суб'єктивних корпоративних прав учасника (акціонера) господарського товариства, а саме: право на участь в управлінні товариством, право на отримання інформації, право на участь у розподілі прибутку товариства та одержання його частки (дивідендів), право на одержання частини майна товариства у випадку його ліквідації та інші права, встановлені установчими та локальними документами товариства та законом.

2. ФОРМИ ЗЛОВЖИВАННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ

2.1. Зловживання з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства.

Після визначення поняття та правової природи зловживання корпоративними правами постає необхідним визначення форм зловживання ними. Аналіз форм зловживання корпоративними правами доцільно розпочати із *зловживання корпоративними правами виключно з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства (шикана)*. Зловживання правом з наміром завдати шкоди іншій особі (шикана) є класичним прикладом зловживання правом, відомим з часів римського права, саме тому шикана включена до змісту ч. 3 ст. 13 ЦК України як «дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі». Бачення шикани у цивілістиці є неоднозначним. Деякі вчені вважають шикану здійсненням суб'єктивного цивільного права як із наміром завдати шкоди іншій особі, так і з іншими намірами. Так, М. О. Стефанчук під шиканою пропонує розуміти дії управомоченого суб'єкта у здійсненні належного йому суб'єктивного права, як із винятковим наміром завдати шкоду іншій особі, так і зі «змішаним» наміром – завдання шкоди та досягнення іншої мети [25Помилка! Джерело посилання не знайдено., с. 143]. Аналогічної позиції дотримується Т. С. Яценко, яка визначає шикану як дії громадян і юридичних осіб, як такі, що здійснюються виключно з наміром завдати шкоду іншій особі, так і ті, що переслідують й інші цілі поряд із завданням шкоди.

Зазначений підхід видається дискусійним. Слід зазначити, що розуміння шикани, закріплене в ч. 3 ст. 13 ЦК України, запозичене із параграфу 226 Німецького цивільного укладення, що має назву «Заборона шикани», відповідно до якого не допускається здійснення права тільки з метою завдання шкоди іншій особі. Шикана традиційно вважається крайньою формою зловживання правом. Тому видається, що особливістю шикани, котра відрізняє

її від інших форм зловживання правом, є виключність наміру завдати шкоди іншій особі. В юридичній літературі зазначений висновок підтримують такі вчені як О.С. Губар, Д. О. Матанцев, Й. О. Покровський та Л. М. Шипілов .

Отже, при зловживанні корпоративними правами у формі шикани учасник (акціонер) господарського товариства має єдиний, виключний намір завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства. Слід не погодитись з думкою П. О. Избрехта про те, що під шиканою в сфері підприємницької діяльності слід розуміти здійснення суб'єктивних цивільних прав, що безпосередньо спрямоване виключно на завдання шкоди іншій особі, проте в якості опосередкованої цілі має отримання прибутку. Випадки, коли здійснення корпоративних прав учасника (акціонера) господарського товариства безпосередньо спрямоване виключно на завдання шкоди іншій особі, проте в якості опосередкованої цілі має отримання прибутку, пропонується розглядати як зловживання корпоративними правами з іншими завідомо недобросовісними намірами.

І. Б. Саракун вважає, що однією з найбільш поширених та проблематичних в корпоративних відносинах можна вважати шикану. Це дії власника суб'єктивного права, які здійснюються з єдиним наміром завдати шкоду іншій особі. При цьому шкода в даному випадку повинна розумітися в найширшому розумінні і включати в себе не тільки прямі майнові втрати, але і всі інші негативні наслідки (наприклад, неможливість реалізації корпоративних прав), які можуть виникнути внаслідок зловживання правами, належними учасникам. Це якраз і буде визначальним критерієм при кваліфікації зазначеного правопорушення як зловживання правом [23, с. 134].

Проте більшість вчених вважають, що шикана не є розповсюдженим явищем. Так, з точки зору І. В. Спасибо-Фатєєвої, очевидно, що в корпоративних правовідносинах, як правило, права дрібних акціонерів використовуються не для того, щоб завдати шкоди іншим акціонерам, а для використання недосконалості корпоративного законодавства і неопрацьованості корпоративних механізмів управління з метою набуття для

себе корпоративних прав. Г. Л. Адамович також зауважує, що шикана в чистому вигляді зустрічається в акціонерних правовідносинах вкрай рідко, коли, наприклад, колишній працівник підприємства, який є його акціонером, «безкорисливо», тобто без будь-якого матеріального інтересу, бажає нашкодити підприємству і його керівництву. У більшості випадків мова може йти лише про недоведеність існування у суб'єкта інших майнових інтересів, окрім як завдання шкоди товариству, а не про їх дійсну відсутність [1, с. 60].

Видається, що зловживання корпоративними правами виключно з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства (шикана) зустрічається рідко, однак воно існує. За зауваженням С. Д. Радченка, кожна юридична особа в кінцевому рахунку завжди має певне фізичне, людське «наповнення». Навіть якщо учасниками (засновниками) товариства є тільки юридичні особи, кожна з яких також складається із юридичних осіб, то в кінці ланцюжка засновників кожного із них, яким би довгим він не був, будуть стояти фізичні особи, що виявили волю на створення за часом перших із цих осіб [2322, с. 136]. Отже, за кожною юридичною особою так чи інакше стоять фізичні особи, яким в силу властивостей характеру або тих чи інших обставин можуть бути властиві найнижчі людські почуття: помсти, ненависті, злоби, ревнощів, образи. Як відомо, саме шикана призводить до задоволення цих найнижчих людських почуттів. Варто також зазначити, що для реалізації виключного наміру завдати шкоди господарському товариству учасник (акціонер) господарського товариства може зловживати будь-яким суб'єктивним корпоративним правом.

Отже, під зловживанням корпоративними правами у формі шикани пропонується розуміти здійснення учасником (акціонером) господарського товариства суб'єктивного корпоративного права з єдиним та виключним наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства.

2.2 Зловживання корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу.

Незважаючи на те, що поняття «корпоративний шантаж» не закріплено в чинному законодавстві України, воно отримало широке визнання серед дослідників проблем корпоративного права та розглядається в роботах О. А. Воловик, А. В. Габова, Д. В. Гололобова, В. М. Кравчука та інших.

Для розуміння сутності зловживання корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу необхідно дослідити поняття «корпоративний шантаж». В юридичній літературі поняття «корпоративний шантаж» використовується синонімічно поняттю «грінмейл» (від англ. greenmail – буквально «зелена пошта»). Авторитетний юридичний словник в галузі права США Black's Law Dictionary дає наступне визначення поняттю «грінмейл»: це процедура придбання значної кількості акцій компанії для того, щоб створити загрозу її ворожого поглинання з метою подальшого перепродажу акцій цієї компанії за завищеною ціною.

Історично грінмейл або корпоративний шантаж був відповіддю міноритарних акціонерів, точніше, окремої їх частини на свавілля мажоритарних учасників і менеджменту корпорацій, що спостерігався на самому початку виникнення акціонерного руху. Однак широкого поширення він не отримав через серйозне обмеження прав, що належали окремому акціонеру [13, с. 49-50]. У ХХ столітті сталося те, що в спеціальній літературі було названо «революцією менеджерів», «дифузією» відносин власності, розділенням власності та контролю [14, с. 51], що характеризується підвищенням ролі посадових осіб органів управління товариств. Як зазначають А. В. Габов та О. Є. Молотников, враховуючи ускладнення корпоративних відносин, законодавство багатьох країн пішло назустріч акціонерам (в тому числі й міноритарним) і наділило їх додатковими правами, що дозволяли не тільки своєчасно знайомитися з інформацією про діяльність, здійснювати ревізію і контроль, але і впливати на прийняття управлінських рішень. Дана обставина і призвела до виникнення корпоративного шантажу [11, с. 51].

Суть зловживання корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу дуже влучно розкрито Х. Г. Колінчук, яка зазначає, що дії зі здійснення корпоративних прав, які можна класифікувати як зловживання, переважно, полягають у постійних вимогах надати інформацію про діяльність товариства; акціонери, які мають пакет акцій більше 10 відсотків, вимагають скликання позачергових зборів та проведення перевірки фінансово-господарської діяльності правління товариства тощо. Невиконання з боку товариства цих вимог або ж інші допущені товариством порушення є підставою для численних скарг до державних контролюючих органів, а також позовів до судів, в яких позивачі активно застосовують різні види забезпечення позовних вимог, які ускладнюють і навіть паралізують діяльність товариства (арешт майна, банківських рахунків, заборона проводити загальні збори акціонерів, відсторонення правління від керівництва діяльністю товариства). Все це негативним чином впливає як на ефективність роботи товариства, діяльність якого спрямована на отримання прибутку, так і в цілому на ділову репутацію товариства. Це призводить до того, що товариство погоджується придбати акції недобросовісного акціонера за значно завищеною ціною з єдиною метою – припинити шкідливі дії з боку недобросовісних акціонерів. Як мету корпоративного шантажу дослідники також називають отримання від контролюючого акціонера АТ іншого майнового надання (найчастіше, вчинення правочинів про надання послуг, виконання робіт тощо) [17, с. 51], обрання певних осіб до складу органів управління тощо.

Зловживання корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу має певні особливості. Так, зловживання корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу найчастіше відбувається в АТ. Причиною поширеності корпоративного шантажу саме в АТ, на думку Д. В. Гололобова, є вільний обіг акцій, тобто можливість без обмежень придбавати та відчужувати акції та тенденційне зростання обсягу прав акціонерів і загального рівня їх правової та організаційної захищеності. Однак, зловживання корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу може відбуватися і в ТОВ. За

слушною оцінкою О. А. Воловик, «несприятливими» чинниками для шантажистів є ускладнений порядок відчуження часток, а також можливість виключення учасника як санкція за неналежну поведінку, унаслідок чого факти зловживання правом у ТОВ є поодинокими.

Іншою особливістю зловживання корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу є те, що зазначена форма зловживання корпоративними правами здійснюється переважно з боку міноритарних учасників (акціонерів). Адже міноритарні учасники (акціонери) не можуть здійснювати вирішальний вплив на діяльність господарського товариства, однак наділені суб'єктивними корпоративними правами, які можна недобросовісно використовувати з наміром корпоративного шантажу, наприклад, право акціонерів (акціонера), які є власниками більше 10 відсотків простих акцій товариства, вимагати скликання позачергових загальних зборів (п. 4 ч. 1 ст. 47 ЗУ «Про акціонерні товариства»); вимагати проведення аудиторської перевірки діяльності товариства (абз. 1 ч. 5 ст. 75 ЗУ «Про акціонерні товариства»); вимагати проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності АТ (ч. 1 ст. 76 ЗУ «Про акціонерні товариства»). Мажоритарні учасники (акціонери) можуть здійснювати вирішальний вплив на діяльність господарського товариства, тому для них не має сенсу здійснювати зловживання корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу.

Деякі вчені ототожнюють поняття «зловживання корпоративними правами» та «корпоративний шантаж». Так, Д. А. Токарев визначає корпоративний шантаж у господарському товаристві як форму зловживання правом, що представляє собою дії міноритарного учасника господарського товариства з метою спонукання до викупу належної йому частки (належних йому акцій) у господарському товаристві інших учасників (акціонерів) та/або самого господарського товариства на завідомо не вигідних для них умовах. О. А. Воловик зазначає, що корпоративний шантаж є поширеною формою зловживання правом.

Інші вчені, не ототожнюючи поняття «зловживання корпоративними правами» та «корпоративний шантаж», лише вказують на їх правовий зв'язок. Так, на думку І. А. Тімаєвої, корпоративний шантаж є різновидом діянь, в основі яких лежить зловживання правом в корпоративних відносинах. При цьому І. А. Тімаєва визначає корпоративний шантаж як сукупність юридичних і фактичних діянь, в основі яких лежить зловживання правом у корпоративних відносинах, здійснюване з метою отримання вигоди. В результаті позначених діянь товариство або його основні акціонери (учасники) змушені прийняти економічно необґрунтоване рішення, котре утискає їхні інтереси, на користь акціонера (учасника) під загрозою неможливості продовження нормального функціонування товариства та здійснення господарської діяльності. Зазначені діяння здійснюються без переходу прав на акції (частки участі) і прав на управління товариством.

Зловживання корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу може відбуватись через завідомо недобросовісне здійснення учасниками (акціонерами) господарського товариства майже усіх корпоративних прав, однак найчастіше в господарських товариствах засобом зловживання виступають корпоративні права, здійснення яких пов'язане із участю в управлінні господарським товариством та контролем за діяльністю господарського товариства.

Отже, під зловживанням корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу пропонується розуміти здійснення учасником (акціонером) господарського товариства суб'єктивного корпоративного права з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства та продати належну йому частку у статутному капіталі (належні йому акції) господарського товариства іншим учасникам (акціонерам) або господарському товариству за завищеною ціною або отримати іншу вигоду.

2.3 Зловживання корпоративними правами з наміром незаконного поглинання та захоплення.

Проблема незаконного поглинання та захоплення розглядалась в роботах таких вчених як О. М. Вінник, В. М. Кравчук, С. Д. Радченко, А. В. Смітюх та багатьох інших.

Розуміння сутності зловживання корпоративними правами з наміром незаконного поглинання та захоплення потребує дослідження поняття «незаконне поглинання та захоплення». В юридичній літературі поняття «незаконне поглинання та захоплення» використовується синонімічно поняттю «рейдерство» (від англ. raid – напад, або raider – нападник). В авторитетному юридичному словнику в галузі права США Black's Law Dictionary поняття «корпоративний рейдер» визначено як особа або бізнес, які намагаються отримати контроль над корпорацією проти її волі шляхом купівлі її акцій та зміни її керівництва. Також для позначення незаконного поглинання та захоплення використовуються поняття «недружнє поглинання», «захоплення бізнесу» тощо.

Слід зазначити, що єдине визначення поняття «рейдерство» міститься в Постанові КМУ від 01.03.2007 р. № 316 «Про схвалення Декларації цілей та завдань бюджету на 2008 рік (Бюджетної декларації)» [21], відповідно до якої рейдерство визначено як відчуження державного майна та корпоративних прав поза процесами приватизації; протиправне захоплення підприємств. Проте рейдерство є проблемою не лише державного сектору економіки, а поняття «протиправне захоплення підприємств» потребує визначення.

І. В. Спасибо-Фатєєва, розглядаючи проблеми охорони та захисту корпоративних прав, торкається питання незаконного поглинання та захоплення: «В сучасності розроблені і опрацьовані чимало схем, коли задля того, щоб заволодіти або «прибрати к рукам» привабливу компанію, діють через дрібного акціонера, який своїми позовами до АТ майже блокує його діяльність. Це стає можливим ще й завдяки тому, що суди часто обирають в

якості способів забезпечення позову заборону проведення загальних зборів. І тоді квазізахист прав акціонера, який володіє іноді 0,001% всіх акцій АТ і доводить порушення свого права на інформацію чи на участь в загальних зборах, чи щось інше, руйнує права всіх інших акціонерів, в тому числі крупних. Очевидно, в такому разі слід стверджувати про зловживання правом з боку дрібного акціонера».

Слід погодитись з тим, що в рамках незаконного поглинання та захоплення товариств відбувається зловживання учасниками (акціонерами) господарських товариств корпоративними правами, однак не слід ототожнювати поняття «зловживання корпоративними правами» та «незаконне поглинання та захоплення». Так, О. М. Вінник зазначає, що рейдерство (недружнє поглинання/злиття) – ще один сучасний спосіб зловживання корпоративними правами, який набув особливого поширення в Україні через відсутність адекватного нормативно-правового регулювання, хоча низка заходів щодо запобігання цьому, в більшості випадків негативному, явищу передбачена відповідним указом Президента [4, с. 122].

Дослідники наводять приклад корпоративного спору в РФ, в якому суд визнав рейдерство зловживанням правом. Так, в постанові Федерального арбітражного суду Північно-Кавказького округу від 10.10.2006 р. по справі № Ф08-5015/2006 суд зазначив, що із матеріалів справи слідує, що корпоративний конфлікт виник у зв'язку зі спробою недружнього поглинання підприємства. Про це свідчить паралельне існування двох реєстрів акціонерів та двох систем органів управління, зміна юридичної адреси із Московської області на Республіку Калмикія, відчуження майна, ліквідація юридичної особи. Оскаржувані рішення зборів спрямовані на попередження захоплення підприємства, а вимоги про визнання цих рішень недійсними – на створення умов для захоплення. Недружнє захоплення є формою зловживання правом та не підлягає судовому захисту в силу ст. 10 ЦК РФ. Оскільки позов про визнання недійсними рішень зборів від 14.03.2003 р. є одним із складових елементів недружнього захоплення, він не підлягає задоволенню.

На думку інших вчених, поняття «зловживання корпоративними правами» та «незаконне поглинання та захоплення» не є тотожними. Так, І. А. Тімаєва зауважує, що захоплення бізнесу – це сукупність юридичних і фактичних діянь, в основі яких лежить зловживання правом у корпоративних відносинах, здійснюване з метою отримання вигоди. Зазначені діяння спрямовані на перехід прав на акції (частки участі), прав на управління товариством, вчинення різних угод щодо відчуження майна від імені неуправомоченої особи, а також інші випадки отримання контролю над майном фізичних та юридичних осіб, що використовується у підприємницькій діяльності, всупереч волі іншої сторони, у тому числі випадки насильницького отримання контролю над майном.

Видається, що незаконне поглинання та захоплення товариств охоплює не лише випадки зловживання учасниками (акціонерами) своїми суб'єктивними корпоративними правами. Інструментом протиправного поглинання та захоплення товариств виступають окрім недобросовісного здійснення суб'єктивних корпоративних прав ряд інших юридичних та фактичних дій, наприклад, підробка установчих документів суб'єктів господарювання, рішень органів державної влади, штампів і печаток. Суб'єктами, що беруть участь у протиправному поглинанні та захопленні товариств, окрім учасників (акціонерів) товариства, можуть бути посадові особи органів товариства, арбітражні керуючі (розпорядники майна, керуючі санацією, ліквідатори), посадові і службові особи правоохоронних органів, інших державних органів тощо.

Тому з точки зору проблеми зловживання корпоративними правами, незаконне поглинання та захоплення слід розглядати як завідомо недобросовісний намір, що супроводжує зловживання корпоративними правами. Під зловживанням корпоративними правами з наміром незаконного поглинання та захоплення пропонується розуміти здійснення учасником (акціонером) господарського товариства суб'єктивного корпоративного права з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства та

змінити контроль над господарським товариством проти волі акціонерів (учасників) господарського товариства, яким належить такий контроль.

Особливістю є те, що при зловживанні корпоративними правами з наміром незаконного поглинання та захоплення використовуються такі самі суб'єктивні корпоративні права, як і при зловживанні корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу. Адже корпоративний шантаж може виступати частиною протиправного поглинання та захоплення. Зокрема, якщо недобросовісному учаснику (акціонеру) господарського товариства не вдається шляхом зловживання корпоративними правами реалізувати намір змінити контроль над господарським товариством, він може спробувати реалізувати наміри, пов'язані із корпоративним шантажем, зокрема, продати належну йому частку у статутному капіталі (належні йому акції) господарського товариства іншим учасникам (акціонерам) або господарському товариству за завищеною ціною або отримати іншу вигоду.

Висновок до розділу 2.

Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що форма зловживання корпоративними правами є зовнішнім виразом змісту зловживання корпоративними правами. Покладення критерію «завідомо недобросовісного наміру» в основу розмежування форм зловживання корпоративними правами має не тільки теоретичне, а й важливе практичне значення, адже дозволяє розпізнати наміри недобросовісного учасника (акціонера), пов'язані виключно із завданням шкоди правам та інтересам господарського товариства, корпоративним шантажем, незаконним поглинанням та захопленням тощо, та правильно кваліфікувати зловживання корпоративними правами в межах корпоративних конфліктів у господарських товариствах.

Звичайно, шикана, корпоративний шантаж, незаконне поглинання та захоплення не можуть вичерпувати різноманітність недобросовісних намірів,

що супроводжують зловживання корпоративними правами. Тому формою зловживання корпоративними правами пропонується визначити й зловживання корпоративними правами з іншими завідомо недобросовісними намірами. Прикладом інших завідомо недобросовісних намірів можна вважати отримання конкурентних переваг учасником (акціонером), котрий є фактичним конкурентом товариства або його афілійованою особою та зловживає правом на отримання інформації, яка має характер конфіденційної, відноситься до конкурентної сфери та розповсюдження якої може спричинити шкоду комерційним інтересам товариства тощо.

Під зловживанням корпоративними правами з іншими завідомо недобросовісними намірами пропонується розуміти здійснення учасником (акціонером) господарського товариства суб'єктивного корпоративного права з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства та з іншими завідомо недобросовісними намірами, зокрема, пов'язаними з отриманням конкурентних переваг в рамках конкурентної боротьби тощо.

3. ВИДИ ЗЛОВЖИВАННЯ КОРПОРАТИВНИМИ ПРАВАМИ

3.1 Зловживання пов'язане із участю в управлінні господарським товариством.

Види зловживання корпоративними правами пропонується розглянути на прикладі АТ, оскільки відповідна організаційно-правова форма юридичних осіб є товариством з найбільш складною управлінською структурою, що зумовлює поширення випадків зловживання корпоративними правами. Разом з тим, висновки щодо зловживання корпоративними правами в АТ мають відносно універсальний характер, тому їх можна застосовувати і до інших видів господарських товариств, зокрема, до ТОВ, у частині, яка відповідає нормам чинного законодавства, що регулює їх діяльність.

Вбачається, що визначення можливості кваліфікації того чи іншого завідомо недобросовісного здійснення суб'єктивного корпоративного права як зловживання корпоративними правами потребує аналізу поведінки на предмет відповідності ознакам зловживання корпоративними правами.

Зловживання корпоративними правами, здійснення яких пов'язане із участю в управлінні господарським товариством, є поширеним видом зловживання корпоративними правами. Одним із найбільш відомих прикладів зловживання корпоративними правами, здійснення яких пов'язане із участю в управлінні господарським товариством, є *зловживання акціонером правом на участь у загальних зборах АТ*. Зловживання акціонером правом на участь у загальних зборах АТ полягає у завідомо недобросовісній неучасті (нереєстрації акціонера для участі) у загальних зборах товариства, внаслідок чого відсутній кворум загальних зборів товариства та загальні збори товариства неправомочні приймати будь-які рішення. Зазначену проблему досліджували у своїх роботах О. М. Вінник, О. А. Воловик, Н. С. Глусть та інші.

Як наголошує О. М. Вінник, відомо, що власники значних за розміром пакетів акцій нерідко використовують свої можливості (зловживаючи корпоративними правами) у разі загрози прийняття загальними зборами

невигідних для таких акціонерів рішень (зокрема щодо переобрання їх представників в органах управління АТ), не з'являючись на загальні збори або не реєструючись для участі в них. У результаті частина АТ не має можливості провести загальні збори і, відповідно, вирішити питання, що належать до виключної компетенції останніх [4, с. 121].

Однією із ознак зловживання корпоративними правами є те, що зловживання корпоративними правами може бути здійснено лише особою, яка володіє будь-яким корпоративним суб'єктивним правом. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 34 ЗУ «Про акціонерні товариства», участь у загальних зборах є суб'єктивним корпоративним правом, а не обов'язком акціонера. Як зазначає І. В. Спасибо-Фатєєва, неприпустимо вважати обов'язком акціонера і його участь в управлінні АТ, оскільки жодних санкцій (типу виключення зі складу акціонерів) стосовно акціонерів, які не беруть участі у загальних зборах, не передбачається, навіть якщо вони своєю пасивною поведінкою ускладнюють прийняття рішень загальними зборами.

У юридичній літературі висловлюється і протилежна думка з даного питання. Так, Н. С. Глузь пропонує визначити як обов'язок для акціонера, учасника брати участь в роботі вищого органу корпорації [3, с. 6]. В цілому погоджуючись із зазначеною пропозицією, О. А. Воловик уточнює, що встановлення такого обов'язку буде стимулювати належну поведінку учасників тих підприємств, щодо яких законодавством встановлена можливість виключення учасника (господарські товариства, крім акціонерних).

Видається, що встановлення обов'язку акціонера брати участь у загальних зборах АТ не відповідає концептуальній спрямованості, сутності цивільного права як галузі права, враховуючи диспозитивний характер більшості норм цивільного права та закріплення юридичної рівності, вільного волевиявлення, майнової самостійності учасників цивільних відносин (ч. 1 ст. 1 ЦК України). Тому право на участь у загальних зборах є саме суб'єктивним корпоративним правом, а не обов'язком акціонера.

Наступною ознакою зловживання корпоративними правами, як зазначалося вище, є те, що зловживання корпоративними правами характеризується завідомою недобросовісністю. Спочатку всі акціонери зацікавлені в участі у загальних зборах, оскільки вони дають змогу брати участь у вирішенні найважливіших питань діяльності товариства, у тому числі прийняття рішення про внесення змін до статуту, обрання членів наглядової ради та ревізійної комісії, додатковий випуск акцій, викуп товариством розміщених ним акцій, укладення значних правочинів, реорганізацію товариства та інші дії, які призводять до суттєвих корпоративних змін.

В рамках зазначеного виду зловживання корпоративними правами слід виділити й зловживання правом вносити питання на розгляд загальних зборів товариства та правом вимагати скликання позачергових загальних зборів товариства, недобросовісне здійснення яких також може завдати шкоду або створити реальну загрозу завдання шкоди акціонерному товариству.

3.2 Зловживання пов'язане із контролем за діяльністю господарського товариства.

Найбільш поширеним прикладом зловживання корпоративними правами, здійснення яких пов'язане із контролем за діяльністю господарського товариства, є *зловживання акціонером правом на отримання інформації про господарську діяльність АТ*.

Право акціонера на отримання інформації про господарську діяльність АТ закріплено в п. 4 ч. 1 ст. 25 та ст. 78 ЗУ «Про акціонерні товариства». З прийняттям ЗУ «Про акціонерні товариства» правове регулювання права акціонера на отримання інформації набуло більшої деталізації, що позитивно позначилося на реалізації цього права акціонерами. Стаття 78 ЗУ «Про акціонерні товариства» визначає документи, до яких АТ забезпечує доступ кожному акціонеру, строки та порядок надання АТ інформації.

Перелік документів, закріплений ч. 1 ст. 78 ЗУ «Про акціонерні товариства», не є вичерпним. Окрім визначених документів, таких як статут товариства, зміни до статуту, засновницький (установчий) договір, до переліку входять й прямо не визначені документи, наприклад, документи, передбачені законодавством, статутом товариства, його внутрішніми положеннями, рішеннями загальних зборів, наглядової ради, виконавчого органу. Крім того, відповідно до абз. 3 ч. 2 ст. 78 ЗУ «Про акціонерні товариства» акціонери можуть отримувати додаткову інформацію про діяльність товариства за згодою виконавчого органу товариства або у випадках і порядку, передбачених статутом або рішенням загальних зборів.

Встановлений порядок надання АТ інформації передусім захищає права акціонерів від порушення права на отримання інформації, порушення якого за підсумками роботи Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України зі зверненнями міноритарних інвесторів у 2011 році визнано типовим порушенням прав міноритарних акціонерів [16]. Однак, проблема захисту міноритарних акціонерів має і зворотній бік. Право кожного акціонера на доступ до невичерпного переліку документів про господарську діяльність АТ та право отримувати додаткову інформацію, закріплене в абз. 3 ч. 2 ст. 78 ЗУ «Про акціонерні товариства», приховує в собі ризик зловживання вказаними правами з боку недобросовісного акціонера.

Недобросовісний акціонер, спираючись на належне йому право на отримання інформації, може здійснювати своє право таким чином, що в результаті його дій завдається шкода або створюється реальна загроза завдання шкоди правам та інтересам АТ. До таких дій можна віднести численні вимоги щодо надання документів стосовно господарської діяльності АТ, вимоги щодо надання додаткової інформації про діяльність товариства згідно з абз. 3 ч. 2 ст. 78 ЗУ «Про акціонерні товариства» тощо. Подібне здійснення акціонером права на отримання інформації істотно ускладнює, а інколи унеможлиблює господарську діяльність АТ. При цьому вказані дії акціонера мають формально

законний характер, оскільки акціонер всього лише здійснює та захищає своє корпоративне право, надане йому законом.

Слід зазначити, що для зловживання зазначеним корпоративним правом, акціонер має володіти корпоративним правом на отримання інформації про господарську діяльність АТ. При зловживанні корпоративними правами недобросовісність акціонера завжди пов'язана із наміром завдати шкоди правам та інтересам АТ. Як зазначає С. Д. Радченко, якщо акціонер впродовж відносно нетривалого періоду часу запитує одні й ті ж документи, то це говорить про те, що він здійснює право вимоги без будь-якого інтересу для себе, і тільки в даному випадку його вимога може бути кваліфікована як зловживання правом [22, с. 167]. При зловживанні правом у акціонера дійсно відсутній правомірний інтерес у отриманні інформації. Сутність правомірного інтересу акціонера при реалізації права контролю у формі запиту інформації було визначено І. Т. Тарасовим, який зазначав, що право контролю одиничного акціонера в зазначеній формі повинно бути обмежено, при цьому знайти таку межу не представляє особливих труднощів, якщо мати на увазі, що в основі цього інтересу лежить виключно господарський інтерес акціонера, котрий полягає в праві на отримання дивіденду та отримання зворотно своєї частки капіталу при ліквідації компанії [26, с. 444].

Іншими прикладами зловживання корпоративними правами, здійснення яких пов'язане із контролем за діяльністю господарського товариства, є зловживання суб'єктивним корпоративним правом вимагати проведення перевірок діяльності господарського товариства. Зокрема, це право акціонерів (акціонера), які є власниками більше 10 відсотків простих акцій товариства, вимагати проведення аудиторської перевірки діяльності товариства (абз. 1 ч. 5 ст. 75 ЗУ «Про акціонерні товариства»); вимагати проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності АТ (ч. 1 ст. 76 ЗУ «Про акціонерні товариства»). Слід зазначити, що механізм зловживання, ознаки, недобросовісні наміри, які акціонер намагається реалізувати шляхом зловживання зазначеними корпоративними правами, є подібними до

зловживання корпоративним правом на отримання інформації про господарську діяльність АТ.

3.3. Зловживання пов'язане із участю у розподілі прибутку господарського товариства.

Питання зловживання правом у сфері виплати дивідендів розглядали такі вчені, як В. О. Гурсев, Х. Г. Колінчук та інші.

Проблема зловживання корпоративними правами пов'язана із систематичним неприйняттям загальними зборами АТ рішення про виплату дивідендів за наявності достатніх показників чистого прибутку. Як зазначає І. Б. Саракун, довготривала невивплата дивідендів є своєрідною підставою для виникнення корпоративних конфліктів, невдоволень міноритарних акціонерів діями власників значного пакету акцій, виникнення підозри у недобросовісній поведінці тощо [15, с. 93].

У зв'язку з цим становлять інтерес дані офіційного моніторингу Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Так, станом на кінець 2012 р. кількість АТ в Україні становила 25 271 одиниць. Якщо вести мову про дивідендну політику вітчизняних АТ, тобто про розподіл прибутку компаніями між власниками її акцій, то у зв'язку з досить складним фінансовим становищем вітчизняних підприємств та компаній більшість з них останніми роками дотримувались консервативної дивідендної політики, реінвестуючи майже весь прибуток у розвиток бізнесу чи не розподіляючи прибуток. Проте в 2011 р. ситуація дещо змінилася, і сума нарахованих АТ дивідендів, за даними фінансової звітності становила 21,19 млрд. грн. У той же час, за підсумками 2011 р. АТ сплатили дивідендів на загальну суму 22,34 млн. грн., що порівняно з 2010 р. значно більше, а саме на 9,24 млн. грн. [24, с. 55-56]. Слід зазначити, що найбільший обсяг дивідендів сплачується невеликою кількістю великих АТ, проте більшість АТ не приймають рішення про виплату дивідендів.

Вважається, що мажоритарні акціонери зловживають своїм правом вирішувати на загальних зборах АТ, який обсяг дивідендів підлягає виплаті, тобто здійснення цього права дозволяє ухилятися від прийняття такого рішення чи приймати рішення про виплату непропорційно малих дивідендів і таким чином навмисно порушувати права інших акціонерів, всупереч ч. 3 ст. 13 ЦК України. При цьому нерозподілений прибуток, на словах «інвестуючи у виробництво», мажоритарні акціонери розподіляють між собою без урахування інтересів міноритаріїв, списуючи мільйони гривень на «представницькі» та інші витрати [19, с. 1].

Фактично, зазначена проблема полягає у зловживанні акціонером правомочністю на голосування на загальних зборах АТ шляхом голосування «проти» прийняття рішення про виплату дивідендів. Як було раніше встановлено, голосування «за» чи «проти» певного рішення порядку денного загальних зборів товариства не можна вважати зловживанням корпоративними правами. Однак, зазначене питання потребує аналізу з урахуванням особливостей порядку виплати дивідендів.

Як відомо, дивіденд є частиною чистого прибутку АТ, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу та/або класу (ч. 1 ст. 30 ЗУ «Про акціонерні товариства»). Право акціонерів на отримання дивідендів закріплене в п. 2 ч. 1 ст. 25 ЗУ «Про акціонерні товариства». Але чи кореспондується вказане право із обов'язком АТ виплачувати дивіденди? Відповідно до ч. 3 ст. 30 ЗУ «Про акціонерні товариства» рішення про виплату дивідендів та їх розмір за простими акціями приймається загальними зборами АТ, а розмір дивідендів за привілейованими акціями всіх класів визначається у статуті АТ. Іншими словами, виплата дивідендів за простими акціями здійснюється без обмеження щодо їх розміру на розсуд загальних зборів АТ [5, с. 148].

Прикладом зловживання корпоративними правами, здійснення яких пов'язане із участю у розподілі прибутку товариства, постає зловживання акціонером корпоративним правом на отримання дивідендів шляхом вимоги до

АТ щодо виплати дивідендів. Слід відзначити, що ознаки, недобросовісні наміри, які акціонер намагається реалізувати шляхом вимоги до АТ щодо виплати дивідендів, є подібними до зловживання корпоративним правом на отримання інформації про господарську діяльність АТ. Складність кваліфікації зловживання акціонером корпоративним правом на отримання дивідендів шляхом вимоги до АТ щодо виплати дивідендів правом підтверджується наступними прикладами із судової практики.

Відповідно до ухвали ВГСУ від 06.09.2011 р. по справі № 5010/230/2011-К-13/4 за позовом Фонду державного майна України до Відкритого акціонерного товариства «Прикарпаттяобленерго» суд погодився із тим, що вимога позивача про стягнення з відповідача до Державного бюджету України дивідендів у розмірі 30 відсотків чистого прибутку із врахуванням того, що акціонерами товариства такого рішення не приймалося, статутом АТ така виплата дивідендів не передбачена, є зловживанням правом у розумінні ст. 13 ЦК України, порушенням норм матеріального права акціонерів, які володіють більшістю голосів в АТ та впливають на прийняття рішень зборами акціонерів [4]. Отже, на думку суду, зловживання акціонером своїм корпоративним правом відбулося шляхом необґрунтованої вимоги до АТ щодо виплати дивідендів.

Цікаво, що в аналогічному за предметом спорі відповідно до постанови ВГСУ від 08.04.2010 р. по справі №24/122 за позовом Фонду державного майна України до Відкритого акціонерного товариства «НПК «Галичина» про часткове визнання недійсним рішення загальних зборів в частині затвердження порядку розподілу прибутку, суд не побачив у вимогах позивача ознак зловживання правом. Підставою для задоволення позову стало те, що чинне законодавство встановлює для господарських товариств, у статутному фонді яких є корпоративні права держави, обов'язок спрямування на виплату дивідендів частки прибутку у розмірі базових нормативів відрахування, визначених КМУ за відповідний рік, тому відповідач не вправі був до затвердження вказаних нормативів розподіляти чистий прибуток товариства за

рік [17]. Зазначене свідчить, що при вирішенні спорів про виплату дивідендів судові органи дуже неоднозначно та суперечливо тлумачать заборону зловживання правом, передбачену ч. 3 ст. 13 ЦК України.

Висновок до розділу 3

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що проведення класифікації видів зловживання корпоративними правами за критерієм сфери їх здійснення має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки дозволяє виявляти найбільш поширені види зловживання корпоративними правами, встановити тенденції виникнення нових видів зловживання корпоративними правами та виробити заходи з попередження зловживання корпоративними правами. Залежно від сфери здійснення виділено наступні види зловживання корпоративними правами: зловживання корпоративними правами, здійснення яких пов'язане із участю в управлінні господарським товариством; зловживання корпоративними правами, здійснення яких пов'язане із контролем за діяльністю господарського товариства; зловживання корпоративними правами, здійснення яких пов'язане із участю у розподілі прибутку господарського товариства.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дисертаційного дослідження цивільно-правових аспектів зловживання корпоративними правами були розроблені концептуальні положення цивільно-правового регулювання відносин, що виникають внаслідок зловживання корпоративними правами, спрямовані на удосконалення чинного цивільного законодавства України щодо неприпустимості зловживання корпоративними правами та на захист прав та інтересів суб'єктів корпоративних відносин від зловживання корпоративними правами, які відображені в наступних висновках та пропозиціях:

1. У становленні поняття «зловживання правом» у цивільному праві умовно можна визначити чотири етапи залежно від еволюції поглядів на здійснення права від принципу безмежності здійснення права до принципу неприпустимості здійснення права з метою завдання шкоди іншій особі: I етап – зародження ідеї зловживання правом у період римського права (VIII ст. до н. е. – VIII ст. н. е.); II етап – легальна заборона зловживання правом в законодавчих актах Західної Європи (XVIII – XX ст.); III етап – політичне забарвлення поняття «зловживання правом» в радянський період та перші роки незалежності України (1917 – 2003 роки); IV етап – законодавче закріплення неприпустимості зловживання правом в ЦК України (2004 р. – сьогодні).

2. Зважаючи на легальне закріплення поняття «форми зловживання правом», у доктрині права склалося дві концепції визначення форм зловживання правом: 1) розрізняють шикану як поведінку з наміром завдати шкоди іншій особі та інші форми зловживання правом як поведінку без наміру завдати шкоди іншій особі; 2) розрізняють шикану як поведінку з виключним наміром завдати шкоди іншій особі та інші форми зловживання правом як поведінку як з наміром завдати шкоди іншій особі, так і з іншими намірами. Обґрунтовано, що намір завдати шкоди іншій особі характерний для зловживання правом у будь-якій формі: при шикані цей намір єдиний та виключний, при інших формах зловживання правом цей намір супроводжується ще й іншими завідомо недобросовісними намірами.

Під шиканою пропонується розуміти здійснення суб'єктивних цивільних прав з виключним наміром завдати шкоди іншій особі. Під зловживанням цивільними правами в інших формах пропонується розуміти здійснення суб'єктивних цивільних прав як з наміром завдати шкоди іншій особі, так і з іншими завідомо недобросовісними намірами. У зв'язку із чим запропоновано частину третю статті 13 ЦК України викласти у такій редакції: «3. Не допускається здійснення цивільних прав виключно з наміром завдати шкоди іншій особі, а також здійснення цивільних прав як з наміром завдати шкоди іншій особі, так і з іншими завідомо недобросовісними намірами (зловживання правом)».

3. Корпоративні права як правова категорія є збірним поняттям, що включає сукупність суб'єктивних корпоративних прав учасника (акціонера) господарського товариства, а саме: право на участь в управлінні товариством, право на отримання інформації, право на участь у розподілі прибутку товариства та одержання його частки (дивідендів), право на одержання частини майна товариства у випадку його ліквідації та інші права, встановлені установчими та локальними документами товариства та законом.

Корпоративні права можуть виступати засобом зловживання правом, тобто здійснюватись учасником (акціонером) господарського товариства виключно з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства або як з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства, так і з іншими завідомо недобросовісними намірами.

4. Сутність зловживання корпоративними правами варто розглядати як завідомо недобросовісне здійснення учасником (акціонером) господарського товариства корпоративних прав. При зловживанні корпоративними правами учасник (акціонер) порушує принцип добросовісності при здійсненні суб'єктивних корпоративних прав, усвідомлюючи при цьому, що його поведінка завдає шкоду або створює реальну загрозу завдання шкоди правам та інтересам господарського товариства.

5. У правозастосовчій практиці та доктрині права загальновізнаною ознакою зловживання корпоративними правами є наявність в учасника (акціонера) господарського товариства будь-якого суб'єктивного корпоративного права. Щодо інших ознак зловживання корпоративними правами обстоюються такі основні підходи: 1) зловживання корпоративними правами можливе виключно у формі дій; 2) зловживання корпоративними правами можливе як у формі дій, так і у формі бездіяльності. Аргументовано, що зловживання корпоративними правами можливе як у формі дій, так і у формі бездіяльності, оскільки зловживання корпоративними правами завжди є недобросовісним здійсненням суб'єктивного корпоративного права, а воно, в свою чергу, може відбуватись як шляхом дій, так і шляхом утримання від їх вчинення (бездіяльність).

Щодо ознаки, пов'язаної із суб'єктивною стороною поведінки при зловживанні корпоративними правами, склалося три основних підходи: 1) для встановлення факту зловживання корпоративними правами вина не має значення; 2) зловживання корпоративними правами характеризується виною у формі умислу та необережності; 3) зловживання корпоративними правами характеризується виключно виною у формі умислу. Підтримуючи останній підхід, доведено, що зловживання корпоративними правами є завжди недобросовісним в суб'єктивному значенні, тобто учасник (акціонер) усвідомлює, що його поведінка завдає шкоду або створює реальну загрозу завдання шкоди правам та інтересам господарського товариства (вина у формі умислу).

Щодо ознаки, пов'язаної із наслідками зловживання корпоративними правами, склалося два основних підходи: 1) наслідком зловживання корпоративними правами є виключно завдання шкоди; 2) наслідком зловживання корпоративними правами є як завдання шкоди, так і загроза завдання шкоди. Обґрунтовано, що наслідком зловживання корпоративними правами є завдання шкоди або створення реальної загрози завдання шкоди правам та інтересам господарського товариства, враховуючи превентивне

значення та можливий триваючий характер зловживання корпоративними правами.

6. Зловживання корпоративними правами – це здійснення учасником (акціонером) господарського товариства будь-якого суб'єктивного корпоративного права у формі дії або бездіяльності виключно з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства (шикана) або як з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства, так і з іншими завідомо недобросовісними намірами, в результаті чого завдається шкода або створюється реальна загроза завдання шкоди правам та інтересам господарського товариства.

7. Правова природа зловживання корпоративними правами полягає у тому, що зловживання корпоративними правами як самостійний вид правової поведінки є складним юридичним фактом, що тягне за собою виникнення охоронних правовідносин між учасником (акціонером) господарського товариства, який зловживає корпоративними правами, та господарським товариством, правам та інтересам якого завдається шкода або створюється загроза завдання шкоди.

8. Проведено класифікацію зловживання корпоративними правами за формами та видами. Залежно від завідомо недобросовісного наміру виділяються наступні форми зловживання корпоративними правами: 1) зловживання корпоративними правами з наміром завдати шкоди правам та інтересам господарського товариства (шикана); 2) зловживання корпоративними правами з наміром корпоративного шантажу; 3) зловживання корпоративними правами з наміром незаконного поглинання та захоплення; 4) зловживання корпоративними правами з іншими завідомо недобросовісними намірами.

За критерієм сфери здійснення корпоративних прав виділяються наступні види зловживання корпоративними правами: 1) зловживання корпоративними правами, здійснення яких пов'язане із участю в управлінні господарським товариством; 2) зловживання корпоративними правами, здійснення яких

пов'язане із контролем за діяльністю господарського товариства; 3) зловживання корпоративними правами, здійснення яких пов'язане із участю у розподілі прибутку господарського товариства.

9. Від зловживання корпоративними правами необхідно відрізнити інші дії учасників (акціонерів) господарського товариства, зокрема, не можна вважати зловживанням корпоративними правами голосування акціонером «за» чи «проти» певного питання порядку денного загальних зборів акціонерного товариства та неприйняття рішення загальними зборами товариства про виплату дивідендів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамович Г. Проблемы применения института злоупотребления правом в акционерных правоотношениях / Г. Адамович // Хозяйство и право. – 2015. – № 5. – С. 58–65.
2. Веренкіотова О. Застосування оціночних понять права в українському законодавстві: окремі питання / О. Веренкіотова // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – №12. – С. 22–25.
3. Вильнянский С. И. Применение норм советского права [Электронный ресурс] / С. И. Вильнянский // Ученые записки Харьковского юридического института. – Х., 1956. – Вып. 7. – С. 13–18. – Режим доступа: <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/1384>.
4. Вінник О. М. Деякі аспекти вдосконалення правового регулювання корпоративних відносин / О. М. Вінник // Вісник господарського судочинства. – 2012. – №1. – С. 118–125.
5. Волков А. В. Злоупотребление гражданскими правами: проблемы теории и практики : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражд. право; предприним. право; семейн. право; междунар. частн. право» / А. В. Волков. – М., 2010. – 54 с.
6. Волков А. В. Принцип недопустимости злоупотребления гражданскими правами в законодательстве и судебной практике (Анализ более 250 судебных дел по злоупотреблению правом) / А. В. Волков. – М. : Волтерс Клувер, 2010. – 960 с.
7. Габов А. В., Молотников А. Е. Корпоративный шантаж как правовое явление / А. В. Габов, А. Е. Молотников // Журнал Российского права. – 2008. – № 6 – С. 48–63.
8. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – 411 с.
9. Губар О. Еволюція вчення про неприпустимість зловживання правом у вітчизняній доктрині цивільного права / О. Губар // Юридична Україна. – 2011. – № 6. – С. 54–61

10. Корпоративне право України: підручник / В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко, І. В. Спасибо-Фатєєва [та ін.]; за заг. ред. В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
11. Кот О. Проблема зловживання суб'єктивним правом у цивільному праві України / О. Кот // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 4 (75). – С. 133–141.
12. Кравченко С. С. Сутність корпоративних прав / С. С. Кравченко // Адвокат. – 2009. – № 9. – С. 15–19.
13. Кравченко С. С. Юридична природа прав учасників господарських товариств : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цив. право і цив. процес; сім. право; міжнар. прив. право» / С. С. Кравченко. – К., 2007. – 18 с.
14. Кравчук В. М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В. М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 720 с.
15. Пашутіна В. Ю. Зловживання корпоративними правами у сфері виплати дивідендів / В. Ю. Пашутіна // Наше право. – 2013. – № 9. – С. 146–151.
16. Підсумки роботи Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України зі зверненнями міноритарних інвесторів у 2011 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України. – Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/fund/investorsrights>.
17. Постанова Вищого господарського суду України від 08.04.2010 р. по справі № 24/122 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/8952353>.
18. Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : колектив. моногр. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», НДІ правознавства; за наук. ред. В. Л. Яроцького; [кол. авт.: В. Л. Яроцький, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, І.

В. Жилінкова, Р. М. Замуравкіна, О. П. Печений, Л. М. Баранова, К. В. Гусаров]. – Х. : Юрайт, 2013. – 272 с.

19. Про внесення змін до Закону України «Про акціонерні товариства» (щодо забезпечення права власників простих акцій на отримання дивідендів): Пояснювальна записка до Проекту Закону України від 01.10.2009 р. № 5183 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=36237.

20. Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств: Декрет Кабінету Міністрів України від 31.12.1992 р. № 24-92 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 94.

21. Про схвалення Декларації цілей та завдань бюджету на 2008 рік (Бюджетної декларації): Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2007 р. № 316 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 16. – С. 34. – Ст. 602.

22. Радченко С. Д. Злоупотребление правом в гражданском праве России / С. Д. Радченко. – М. Волтерс Клувер, 2008. – 224 с.

23. 199 Саракун І. Б. Здійснення корпоративних прав учасниками (засновниками) господарських товариств (цивільно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Саракун Ірина Богданівна. – К., 2007. – 214 с.

24. Річний звіт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку за 2012 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України. – Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1370875350.pdf.

25. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Стефанчук Микола Олексійович. – К., 2006. – 202 с.

26. Тарасов И. Т. Учение об акционерных компаниях / И. Т. Тарасов – М. : Статут, 2010. – 666 с.

27. Ухвала Вищого господарського суду України від 06.09.2011 р. по справі № 5010/230/2011-К-13/4 [Електронний ресурс] // Єдиний державний

реєстр судових рішень України. – Режим доступу:
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/18764054>.

28. Хміль М. М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держ. і права; історія політ. і прав. вчень» / М. М. Хміль. – Х., 2005. – 19 с.

29. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – С. 7. – Ст. 461.

30. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства Юстиції, науковців, фахівців). – Т. 1: Загальні положення / за ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х. : ФО-П Колісник А. А., 2010. – 320 с.

31. Цікало В. І. Корпоративні права: поняття, ознаки та класифікація / В. І. Цікало // Право України. – 2010. – № 11. – С. 102–111.